

**Julia Bernstein. Food For Thought: Transnational
Contested Identities and Food Practices of Russian-
Speaking Jewish Migrants in Israel and Germany.**

Frankfurt & New York: Campus Verlag. 2010. 451 pages

ליאורה גביעון*

מטרתו המרכזית של הספר היא לנתח ריבוי זהויות באמצעות פרקטיקות קולינריות של מהגרים יהודים ממדינות חבר העמים, שהיגרו לגרמניה ולישראל לאחר הפרסטרואיקה. המחברת - שהיגרה מאוקראינה לישראל בהיותה בת 18, ולאחר 11 שנים היגרה שוב לגרמניה - בוחנת כיצד עיצבו המהגרים זהויות רבגוניות לנוכח התנאים הכלכליים והפוליטיים של חייהם. השליטה בשפה הרוסית, הבנת התרבות שממנה באו המהגרים וההיכרות עם התרבות שבתוכה הם חיים בהווה, אפשרו לכותבת לבחון את תפיסות עולמם המתגבשות, את הגדרתם העצמית המשתנה לנוכח מפגשים עם החברה הקולטת ואת האופן שבו התנסויותיהם היומיומיות מעצבות את מערך הידע שהם רוכשים. ידע זה, וגם השינויים והעיבודים שהוא עובר, מייצר לא פעם קונפליקטים בין זהויותיהם הרבות ובינם לבין החברה שבקרבה הם חיים.

גישת כור ההיתוך, טוענת ברנשטיין, רואה את המהגר כסביל, חסר יכולת לפענח נכונה את החברה הקולטת ונטול קול ודעה עצמאיים על החברה הקולטת. המחברת, לעומת זאת, רואה את המהגר כסוכן פעיל המעצב לעצמו זהויות לפי הביוגרפיה שלו, ניסיון חייו, מפגשים עם סוכני הגירה ותרבויות חדשות וההקשר החברתי-פוליטי-תרבותי-כלכלי שבו הוא בונה לעצמו חיים חדשים (אך אינה מזכירה גישות אחרות לניתוח הגירה הרואות את המהגר כאובייקט פעיל). זהויות אלה ותרבותו של המהגר אינן קבועות וחתומות אלא שבות ומתעצבות מחדש. גם אופייה של המדינה שאליה היגר ואופן הטיפול בו משפיעים על תוכנו של הזהויות ועל הידע שהן מכילות. המפגש עם החברה הקולטת, מוסדותיה ותרבותה מאלצים את המהגר לגייס היבטים של הידע התרבותי שעמו היגר ולעבד אותם לפי צרכיו בחברתו החדשה. כך משמש הידע הזה כר לפרשנויות תרבותיות ופרקטיות ובסיס ללמידה ולרכישת ידע יומיומי חדש. זו הסיבה שמהגרים ממדינות חבר העמים בגרמניה וכישראל פיתחו מערכות ידע יומיומי חדשות ושונות זו מזו, המבוססות על רכדים של ידע סובייטי, זהות יהודית ויחס חדש לזהותם האירופית. הם גם פירשו באופן חדש את צריכת בשר החזיר, את הירידה שחוו בסטטוס המקצועי שלהם ואת מיקומם החברתי בארצם החדשה. גם יחסם למוסדות שטיפלו ועדיין מטפלים בהם, ונכונותם להסתמך עליהם לאורך זמן, עוצבו בעקבות חוויית ההגירה ולא קודם לה.

כדי לצייר את המהגר כדמות פעילה שמסרבת להיטמע לחלוטין בחברה הקולטת או לספוג את תרבותה כמובן מאליו, ברנשטיין בוחנת דפוסי צריכה של מהגרים בחנויות רוסיקות שנפתחו בגרמניה וכישראל. היא מתמקדת בתכנים העולים מן החנות, במסרים ובעולמות הידע הטמונים

* החוג לחינוך, מכללת סמינר הקיבוצים

בהן ובתפקיד שהן ממלאות בחיי המהגר. מחקרה מבוסס על ניתוח עטיפות של פרטי מזון, פרסומות, כתבות עיתונות, ובעיקר תצפיות בחנויות רוסיות ובפעילויות מאורגנות של הקהילה וראיונות שהתקיימו ברוסיה, בז'רגון המאפיין את האינטליגנציה הרוסית. הראיונות נערכו בבתי המרואינים, ואלה ידעו על הרקע של החוקרת כמהגרת ועל היכרותה עם חוויית ההגירה בגרמניה ובישראל. לא אחת היא נשאלה שאלות על חוויית ההגירה שלה ועל תכניותיה לעתיד. שאלות אלו נבעו מן הצורך של המרואיין למקם אותה כחלק מקהילת המהגרים, או לפחות להבין את העמדה שממנה היא מגיעה אל המחקר.

החנות הרוסית מאפשרת למהגר להציג עצמו כבעל ידע, יכולת בחירה אישית ושיקול דעת עצמאי. כך המהגר לא רק מפענח את החברה הקולטת ואת התהליכים העוברים עליו אלא גם מייצר ידע פעיל על חברתו החדשה ויכול להפוך לחלק ממנה בתנאים המתאימים לו. בגרמניה למשל, המהגרים נבדלים מהקהילה היהודית המקומית, שראתה בהם זרים והייתה חשדנית כלפי יהדותם. בברית המועצות הם נאלצו להצניע פרקטיקות יהודיות תרבותיות והתמודדו עם התפיסה שאפשר לזהות יהודים לפי המראה הייחודי שלהם, ואילו בגרמניה ציפו מהם לבצע את הפרקטיקות שהוצנעו. זאת ועוד, החוויה היהודית הסובייטית של מלחמת העולם השנייה הייתה חוויה של ניצחון על גרמניה הנאצית. השואה על השלכותיה הוצנעה, ורבים מבני הקהילה התמודדו עם משמעות השואה בנרטיב היהודי רק בהגיעם לגרמניה. הרצון להמשיך לציין את הניצחון הסובייטי על גרמניה ודחיקת הנרטיב היהודי הקנוני הולידו מתחים בין יהדות גרמניה ובין המהגרים. גם בישראל, למרות הנרטיב ההגמוני שראה במהגרים "שבים הביתה", הם התמודדו עם יחס חשדני כלפי יהדותם, בעיקר בשל צריכת בשר חזיר ואי־קיום פרקטיקות יהודיות, וחשו מובדלים גם בשל היעדר כל התייחסות ממסדית לנרטיב של הניצחון הסובייטי על הנאצים.

הניתוח של פרקטיקות קולינריות ורפואי צריכה מאיר פן חדש של חוויית ההגירה מברית המועצות. בישראל, פתיחת חנויות רוסיות שמוכרות בשר לא כשר עוררה ביקורת מצד הממסד הדתי וקבוצות דתיות. בו בזמן, היא אפשרה לישראלים שאינם מקפידים על חוקי כשרות לרכוש מוצרים שנפקדים מחנויות אחרות. ממד זה נעלם קצת מעיני המחברת, אולי משום שמחקרה נערך בחיפה (שבה מעולם לא הייתה נוכחות יהודית אורתודוקסית מובהקת), שאותה היא מזהה כעיר שקלטה מספר רב של מהגרים, ומתעלמת מכך שדווקא אשדוד, יותר מכל עיר אחרת, השתנתה בעקבות ההגירה הרוסית. חנויות רוסיות, בעיקר אם הן ממוקמות במרכזי קניות גדולים, כבר מזמן לא מזוהות כרוסיות אלא כחנויות שאפשר לרכוש בהן מוצרים מכל העולם, ובעיקר מוצרים לא כשרים.

בגרמניה קיבלו החנויות משמעות אחרת: הן מאפשרות למהגרים לחגוג את "השפע הרוסי" באמצעות צריכת מוצרים כגון קוויאר או נקניקי חזיר משוכחים, שזוהו עם התרבות הקולינרית הרוסית, אף שצריכתם בברית המועצות הייתה נדירה דווקא. תורים ארוכים למזון, עבודה בקולחוז תמורת ירקות וגידול ירקות ופירות בכפר היו חלק מחיי היומיום, ובשל ההשקעה של שעות רבות מדי יום במציאת מזון, התפתח ידע רב בכל הקשור לליקוט מזון בטבע, לשימורו ולכבישה שתבטיח אספקה של מזון גם בתקופות מחסור. דווקא בגרמניה הפך הקוויאר, למרות מחירו היקר, למוצר נצרך. בשר החזיר, לעומת זאת, לא שינה את מעמדו בסל הצריכה של מהגרים רוסים בגרמניה, אך

לא פעם הם רכשו מוצרי חזיר מיוחדים עבור קרוביהם בישראל. אולי בשל עושר הנתונים והשיחות המעניינות עם המהגרים, או ריבוי הנושאים שבהם עוסק הספר, קשה שלא לסיים את קריאתו עם מידה מסוימת של תחושת "תפסת מרובה לא תפסת". האתנוגרפיה מרתקת, אך ניכר שהסוציולוגיה והאנתרופולוגיה של המזון אינם תחום הדעת של המחברת, ולכן קורה לא אחת שהיא מצביעה על תהליכים שחוקרים כבר הצביעו עליהם בלי לתת קרדיט למחקרים קודמים. נוסף על כך, המחברת מתארת את החנויות הרוסיות כמקרה ייחודי של יזמות אתנית הנושאת אופי טרנס-לאומי, ומתעלמת מכך שהן ממלאות תפקיד דומה מאוד לזה של חנויות הודיות, סיניות, תאילנדיות, פיליפיניות ואפילו ישראליות ברחבי העולם. כולן, ללא יוצא מן הכלל, מאפשרות קשר עם ארץ המוצא באמצעות פיתוח רשתות של יבוא מוצרים ושחזור של מערכות יחסים ושל תפקידים מסורתיים הנהוגים בארץ המוצא, וכן מקנות ידע על המדינה שאליה הגיע המהגר. המחברת מתעלמת גם מהשינויים שחלו בדפוסי הצריכה של המהגרים, למעט התמודדותם עם השפע שהמערב מציע. נכון הוא שהחשיפה לשפע מחייבת את המהגר לפתח דפוסי צרכנות חדשים, אלא ששפע הוא רק אחת הסיבות לכך. בישראל למשל, מהגרים רוסים מרווחים על ירידה ניכרת בצריכת חזיר, ולא מתוך רצון להתקרב ליהדות, אלא משום שהשפע מאפשר להם לבחור מוצרים טעימים יותר וגם מתאימים יותר לאקלים המקומי. לבסוף, טוב היה אילו עבר הספר עריכה יסודית יותר. עריכה כזאת הייתה ודאי מקצרת אותו במידה ניכרת ומונעת ממנו להיראות כעבודת דוקטורט יותר מאשר ספר, וכן הייתה מקלה את הקריאה, מונעת חזרות, מארגנת את הפרקים בדרך נוחה יותר עם קשר ברור ביניהם וחוסכת אי-דייוקים, לפחות בכל הקשור לכיטויים וידע כללי על המתרחש בישראל.

לסיכום, הספר שופך אור על פרקטיקות יומיומיות ועל תפיסות עולם של מהגרים מברית המועצות ומאיר את האופן שבו הקשר חברתי-פוליטי מעצב את חוויית המהגר ומחייב אותו לסגל ידע ודפוסי התמודדות חדשים. חבל שחלקים כה יפים של הספר, שתורמים רבות להבנת התהליכים שעברו יהודי ברית המועצות, הולכים לפעמים לאיבוד בים של מידע ובסבך הניתוח שלא תמיד מאורגן היטב ולא כתוב די בבהירות. לכשתצא המהדורה השנייה (ואין סיבה שלא תצא), טוב תעשה המחברת אם תערוך את הספר מחדש ותערכן את הספרות ששימשה בסיס לכתבת ספר זה.